

УДК 371.132

КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНOSTІ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ПСИХОЛОГІВ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

Черепехіна О.А.

I. Вступ

Початок ХХІ ст. позначився зростанням складності світу, прискоренням науково-технічного прогресу, високим динамізмом усіх суспільних процесів, виникненням напружених ситуацій у соціальних відносинах, дефіцитом спілкування. Усе це значно підвищує роль психологічних знань та їхнього прикладного значення в житті кожної людини. Саме тому простежується ескалація потреби у висококваліфікованій психологічній допомозі з боку психологів-професіоналів.

Проблема професіоналізму психологів досі не була в центрі уваги дослідників, хоча деякі теоретичні передумови для її успішного розв'язання вже є. Так, актуальність проблеми розвитку професіоналізму та професійно важливих якостей майбутнього психолога відзначають такі українські дослідники, як: С. Васильовська, Ж. Вірна, В. Власенко, П. Горностай, Л. Долинська, В. Карікаш, В. Панок, Н. Пов'якель, В. Семиченко, Л. Терлецька, Л. Уманець, Т. Щербакіна та ін.

Докладний аналіз наукової та методичної літератури з проблеми професіоналізму психолога засвідчив відсутність науково обґрунтованих досліджень та теоретичних засад розвитку й удосконалення професіоналізму майбутніх психологів, а також критеріїв та показників сформованості означеного професіоналізму. Ні у вітчизняній, ні в зарубіжній спеціальній літературі питання щодо критеріїв професіоналізму психолога окремо не розглядалися.

З огляду на специфічність проблематики можна констатувати невелику кількість публікацій з теми. Так, О. Ширіна розробила критерії, показники та рівні сформованості ціннісного ставлення майбутніх учителів іноземної мови до полікультурної освіти, А. Маркова визначила критерії професіоналізму фахівців, А. Деркач, В. Зазикін обґрунтували акмеологічні показники та критерії професіоналізму спеціалістів тощо.

II. Постановка завдання

Метою статті є визначення критеріїв сформованості професіоналізму психолога.

III. Результати

Перш за все, звернемося до критеріального осмислення досліджуваного питання. За визначенням науковців (С. Гончаренко, Г. Коджаспірова, О. Коджаспіров, В. Радул та ін.), критерій є ознакою, за якою "класифікуються, оцінюються (та одержують оцінки) психічні явища, дії або діяльність, зокрема при їх формалізації" [2-4]. Критерії висту-

пають відповідним індикатором, на підставі якого оцінюється динаміка та результативність експериментального дослідження.

Загальні вимоги до виділення й обґрунтування критеріїв можна звести до того, що вони мають відображати основні закономірності формування особистості, за допомогою критеріїв має встановлюватися зв'язок між усіма компонентами досліджуваної системи, якісні показники мають виступати в єдності з кількісними. Під критерієм ми розуміємо об'єктивну ознаку, за допомогою якої будемо здійснювати визначення реального рівня ціннісного ставлення майбутніх учителів іноземної мови до полікультурної освіти, результативність та ефективність дослідно-експериментальної роботи [4].

Традиційно, "показник" розуміють як те, завдяки чому можна судити про стан, розвиток, перебіг чогось [2], як свідчення, доказ, ознаку чого-небудь; наочні дані про результати певної роботи, процесу; дані про досягнення в будь-чому; дані, які свідчать про кількість чого-небудь [2]. Часто при визначенні ефективності певного процесу критерій заміщується показником, рівень сформованості якого визначають через фіксацію його критеріїв на різних рівнях. У дослідженні спираємося на позицію А. Батаршева, який вважає, що поняття "критерій" значно ширше, ніж поняття "показник", отже, показник є складовою критерію [1]. Показник, як компонент критерію, дає можливість визначити кількісні характеристики сформованості професіоналізму психологів.

По-друге, вважаємо за необхідне концептуалізувати поняття "професіоналізм", яке можна визначити як цілісну характеристику суб'єкта професійної діяльності, що виявляється в досконалості здійснення та стабільності високих результатів цієї діяльності. Діяльність психолога, що в цілому підпорядкована загальним закономірностям здійснення людської діяльності, є структурно неподільною, цілісною, синкретичною. Її можна лише умовно розподілити на складові, які слід розглядати як основу для визначення структури діяльності та, відповідно, професіоналізму психологів.

У цьому ми можемо спиратися на аналіз структурних компонентів професійної діяльності психолога, а також специфічні риси його професіоналізму:

1) процесуальний (професійна діяльність психолога, професійне спілкування, особистість психолога) показник;

2) результативний показник.

При цьому професіоналізм психолога можна розглядати як об'єктивно необхідні уміння, знання та навички і як психологічні якості.

Наведемо двокомпонентну структуру професіоналізму:

1) діяльнісно-рольовий компонент (професійні знання, вміння, навички);

2) суб'єктивно-діяльнісний (професійна позиція, індивідуально-психологічні особливості, акмеологічні інваріанти, тобто внутрішні показники саморозвитку та самовдосконалення) [2].

Структуру професіоналізму психолога можна подати як систему з п'яти компонентів, критерієм диференціації якої є підсистеми професійного мислення, професійна спрямованість, організаційні, комунікативні та експресивні якості. Саме тому актуалізуються питання визначення складових кожної з підсистем. Слід вказати, що від того, у якій ролі виступає психолог (дослідник, практик та ін.), актуалізується певна підсистема.

Отже, можна виділити такі критерії розвитку, сформованості професіоналізму психологів: індивідуально-психологічні властивості, професійні якості, високий рівень кваліфікації, висока стабільна продуктивність праці, високий рівень точності й надійності професійної діяльності.

Як вказує А. Маркова, можна виділити дві складові професіоналізму – його мотиваційну та операціональну сферу. Розглянемо можливі показники, критерії професіоналізму. Перш за все, необхідно підкреслити, що професіоналізм фахівця – це не тільки досягнення ним високих професійних результатів, не тільки продуктивність праці, а й неодмінно наявність психологічних компонентів – внутрішнього ставлення людини до праці, стан його психічних якостей. Насправді при розгляді й оцінюванні професіоналізму особистості велике значення має те, що рухає людиною в професії, з яких ціннісних орієнтацій вона виходить, заради чого вона займається цією справою, які свої внутрішні ресурси добровільно за внутрішнім спонуканням вкладає у свою працю [3].

Тому в подальшому аналізі виділятимемо два аспекти професіоналізму: стан мотиваційної сфери професійної діяльності психолога (які мотиви спонукають людину, який сенс має в її житті професійна діяльність, які цілі вона особисто прагне досягти, наскільки задоволена працею тощо) і стан операціональної сфери професійної діяльності (як, якими прийомами досягає поставлених цілей, які технології використовує, які засоби (знання, розумові операції, здібності) застосовує).

Складові мотиваційної й операціональної сфер професіоналізму ми розглянемо далі. Ключовим моментом у мотиваційній сфері

для високих рівнів професіоналізму психолога ми вважаємо духовне наповнення професії, що позначається розвитком таких компонентів:

- захопленість менталітетом, сенсом, спрямованістю професією психолога на благо інших людей, прагнення проникнути в сучасні гуманістичні орієнтації, бажання залишатися в професії;
- мотивацію високих рівнів досягнення в своїй праці;
- прагнення розвивати себе як професіонала, спонукання до позитивної динаміки професійного зростання, використання будь-якого шансу для професійного зростання, сильне професійне целепокладання;
- гармонійне проходження всіх етапів професіоналізації від адаптації до професії далі до майстерності, творчості, безболісного завершення професійного шляху;
- відсутність професійних деформацій та криз у мотиваційній сфері;
- внутрішній локус професійного контролю, тобто пошук причин успіху – неуспіху в собі самому й усередині професії;
- оптимальна психологічна "вартість" високих результатів у професійній діяльності, тобто відсутність перевантажень, стресів, зривів, конфліктів.

Зокрема, ключовим моментом в операціональній сфері для високих рівнів професіоналізму є "технологічне" забезпечення духовного наповнення професії, як-от:

- усвідомлення психологом у повному обсязі рис і ознак професіонала, розвинута професійна свідомість, цілісне бачення образу успішного професіонала;
- приведення себе у відповідність до вимог професії;
- реальне виконання професійної діяльності на рівні високих зразків і стандартів, оволодіння майстерністю, висока продуктивність праці, надійність і стійкість високих результатів;
- розвиток фахівця-психолога себе засобами професії, самокомпенсація якостей, яких бракує, професійна навченість і відвертість;
- збагачення людиною творчим внеском своєї професії, збагачення її досвіду, перетворення й оздоровлення навколишнього професійного середовища;
- повернення інтересу суспільства до результатів своєї праці.

Стан мотиваційної та операціональної сфери професіоналізму доцільно подати також у вигляді груп критеріїв. Аналіз літератури з професійної психології показує, що для опису професіоналізму треба використовувати не один, а групи критеріїв (результативних і процесуальних, об'єктивних і суб'єктивних, якісних і кількісних тощо). Викладемо ці групи критеріїв [3].

1. Об'єктивні критерії: наскільки людина відповідає вимогам професії психолога, робить відчутний внесок у соціальну практику. Загально визнано, що об'єктивними критеріями професіоналізму є висока продуктивність праці, кількість і якість, надійність продукту праці, досягнення певного соціального статусу в професії, уміння вирішувати різноманітні професійні завдання тощо. Наприклад, у праці психолога об'єктивним критерієм може бути його можливість успішно вирішувати завдання психологічної допомоги особистості.

До мотиваційної сфери професіоналізму психолога можна віднести професійні цінності, ідеали, менталітети; розуміння значущості професії; професійний світогляд; володіння етичними нормами в професії, професійні домагання; професійне покликання, професійні наміри; професійні мотиви (не тільки зовнішні – інтерес до заробітку, а й внутрішні – прагнення до самореалізації), наявність мотивів, що реально діють; професійні цілі; сильне цілепокладання; професійна інтернальність як пошук у собі самому причин успіху – неуспіху; професійні сенси, сенсотворчість у професії, що визначає професійну стійкість, позитивна динаміка мотиваційної сфери (поява нових мотивів, цілей, "вичерпання" нових сенсів у професії, зміна їх ієрархії, інтеграція довготривалих і короточасних мотивів та цілей у цілісне самопрогнозування); побудова власного сценарію професійного життя; індивідуальність як самобутність професійного світогляду, системи оцінок, відносин; позиція професіонала – визнання себе як професіонала; прагнення до професійного зростання, мотивація до різних видів підвищення кваліфікації; готовність до гнучкої переорієнтації в рамках професії та поза нею; професійні міжособові відносини та позиції, професійні очікування; задоволеність працею як усвідомлення відповідності свого рівня домагань, результатів, що досягаються, вимогам професії.

До операціональної сфери професіоналізму психолога слід віднести професійні й психологічні знання про працю; професійну самосвідомість, образ професіонала; професійні й психологічні дії, способи, прийоми, уміння, навички, техніку, технології; професійну вмільсть; професійні здібності (загальні й спеціальні); профпридатність; професійне мислення; результативність, ефективність праці; психологічну "вартість" результатів праці; працездатність як досягнення статусу в професії, прийоми професійного зростання, наявність позитивної динаміки в ньому; досягнення в трудовій діяльності, "багатовершинність" у професійному зростанні; індивідуальний стиль професійної діяльності, спілкування в рамках професії, володіння декількома видами діяльності, самокомпенсацію психологом одних недостатньо розвинутих або дефор-

мованих здібностей якостей іншими, способи професійної діяльності в змінних і в особливих, екстремальних ситуаціях, нові способи професійної діяльності, творчість та інновації в професійній праці.

Суб'єктивні критерії: наскільки професія відповідає вимогам особистості психолога, його мотивам, схильностям, наскільки він задоволений власною працею в професії. Наприклад, у праці психолога суб'єктивним критерієм професіоналізму може бути стійка професійна спрямованість, розуміння значущості професії, її ціннісних орієнтацій, сукупність необхідних професійно-психологічних якостей особистості, позитивне ставлення до себе як професіонала, відсутність особистісних деформацій. Таким чином, психолога-професіонала характеризує поєднання достатньо високої успішності праці й внутрішнього бажання залишатися в професії.

2. Результативні критерії: чи досягає психолог бажаних на сьогодні суспільством результатів у своїй праці. Розглянемо докладно результативні критерії психолога. У розумінні результатів праці психолога існують великі розбіжності. Одні схильні вважати результатом тільки задоволеність клієнта (замовника) результатами терапії, інші відзначають особистісні зміни клієнта, треті вважають результатом праці психолога набуття клієнтом психологічного комфорту тощо. Ми вважаємо головними пріоритетними результатами праці психолога позитивні якісні зміни, зрушення в психічному стані клієнта, які виникають у процесі дії на них.

Процесуальні критерії: чи використовує психолог соціально прийнятні способи, прийоми, технології у своїй професійній діяльності. Наприклад, у праці психолога, що має справу з психікою іншого, особливо велика роль процесуальних критеріїв, до яких віднесемо все, що характеризує психологічний процес його праці – як працював психолог, які використовував професійні знання й уміння, прийоми, техніки, технології, а також які в процесі праці використовував особисті психічні якості (наприклад, професійне мислення, емпатію). Поєднання результативних і процесуальних показників – необхідна характеристика професіоналізму психолога.

3. Нормативні критерії: чи засвоїла людина норми, правила, еталони професії, чи вміє відтворювати високі еталони професії на рівні майстерності. Наприклад, для психолога важливо оволодіти нормами професії, тим, що накопичене в ній, а саме розробленими в науці й апробованими на практиці методичними прийомами, засобами, формами навчання й виховання. У праці психолога, як і в інших професіях, є і певні норми спілкування (як прийнято спілкуватися), норми розвитку особистості. Від-

творення на гарному рівні цих зразків праці становить майстерність психолога.

Індивідуально-варіативні критерії професіоналізму психолога: прагнення психолога індивідуалізувати свою працю, самореалізуватися в роботі, виявити свою самобутність, розвивати себе засобами професії; емпатійність; індивідуальність; здатність до креативного розв'язання проблем.

4. Критерії наявного рівня професіоналізму психолога відтворюються через оцінку факту, чи досяг психолог достатньо високого рівня професіоналізму. Так, у роботі психолога важливо визначити наявний рівень, професійно необхідних якостей, умінь, знань психолога.

З іншого боку, це прогностичні критерії професіоналізму психолога: чи має і чи шукає психолог перспективи зростання, зону свого найближчого професійного розвитку. Так, психолог зазвичай має, хоча й не завжди усвідомлює свої потенційні можливості. Зони найближчого професійного розвитку та саморозвитку – це ті характеристики результату й процесу професійної діяльності, які тільки намічаються в певного психолога, виявляються не в усіх, а в сприятливих ситуаціях підтримки його з боку оточення. Допомогти психологові побачити зону свого найближчого професійного розвитку – важливе завдання психологічної професійної діагностики.

5. Критерії професійної научуваності: чи готовий психолог до прийняття професійного досвіду інших людей, чи виявляє професійну відкритість. Наприклад, психолог може бути відкритий для професійного навчання, вбирати все нове, що накопичене в професії, іноді навіть надмірно податливий, переймається досвідом досвідченіших колег. Закритість для розвитку – ознака низького професіоналізму.

Творчі критерії професіоналізму психолога виявляються в тому, чи прагне психолог вийти за межі своєї професії, збагатити професію своїм особистим творчим внеском. Для нього важливо мати творчу спрямованість і, сміливо пропонувати свої знахідки, якщо вони сприяють досягненню професійних цілей. Поєднання професійної відкритості, научуваності й самостійних творчих пошуків важливо для характеристики професіоналізму психолога.

6. Критерії соціальної активності й конкурентоспроможності професії в суспільстві: чи вміє психолог зацікавити суспільство результатами своєї праці, привернути увагу до насущних потреб професії при внутрішньому професійному локусі контролю, коли причини низької ефективності професії він шукає всередині, у рамках самої професії.

Критерії професійної прихильності: чи вміє психолог дотримувати честь і гідність професії, бачити її специфічний неповторний внесок у суспільство.

7. Критерії якісні й кількісні: для психолога важлива оцінка його професіоналізму

як за якість (наприклад, глибина, системність знань, сформованість професійної позиції), так і за кількість (бали в рейтингу, категорії тощо), оскільки кількісні показники дають певну можливість зіставлення, хоча їх роль не можна перебільшувати. Психологові важливо не боятися брати участь у професійних випробуваннях, результатом яких є диференційована (якісна та кількісна) оцінка його професіоналізму.

Виходячи з визначення професіоналізму особистості й професіонала, порівнянню підлягають такі характеристики:

- психологічні професійно важливі якості, що визначаються в ході професіографічного аналізу діяльності, а також ступінь їх вираженості;
- мотиви професійної діяльності та досягнень;
- особово-професійні стандарти й еталони;
- загальні й спеціальні акмеологічні інваріанти професіоналізму [1].

Як бачимо, можна виділити акмеологічні критерії професіоналізму психолога, що являють собою міру професіоналізму суб'єкта діяльності, продуктивності його діяльності, міру особистісно-професійного розвитку.

Водночас, акмеологічні показники професіоналізму психолога – це характеристики ступеня продуктивності його діяльності, розвитку особистісно-професійних якостей і властивостей психолога як професіонала.

Акмеологічні критерії та показники можуть бути одночасно об'єктивними й суб'єктивними. Їх об'єктивність полягає в тому, що багато характеристик професіоналізму психолога піддаються безпосередньому вимірюванню, оцінюванню й порівнянню з використанням надійних і апробованих методів. Суб'єктивність пов'язана з особливостями самооцінки, самоконтролю, образу "Я" фахівця з психології.

Зміст конкретних акмеологічних показників професіоналізму психолога можна пояснити тим, що в результаті співвідношення ознак майстерності й професіоналізму була запропонована система конкретних акмеологічних показників професіоналізму діяльності, за якими можна здійснювати його оцінку. Професіоналізм діяльності психолога в найзагальнішому вигляді може характеризуватися такими показниками:

- високою стабільною продуктивністю або ефективністю його діяльності, тобто високими показниками результативності психологічної допомоги;
- високим рівнем кваліфікації та професійної компетентності психолога;
- оптимальною інтенсивністю й напруженістю праці;
- високою точністю та надійністю діяльності;
- високою організованістю;
- низькою опосередкованістю (як залежністю від зовнішніх чинників);
- креативністю;

Теорія і практика сучасної психології

- високим рівнем концентрації психологічних знань у праці;
- можливість розвитку психолога як особистості;
- спрямованістю на досягнення позитивних соціально значущих цілей.

Іншими словами, критерії професіоналізму психолога потребують подальшого уточнення та емпіричної перевірки, серед завдань яких є дослідження рівня професійної самоідентифікації, професійної ідентичності, професійної позиції, професійної самооцінки, професійної мотивації, професійної самосвідомості, професійного мислення, об'єкту професійного мислення, професійної готовності, професійної "Я"-концепції, професійних ЗВН, професійної компетентності, професійного статусу психолога тощо.

IV. Висновки

Таким чином, до інтегральних показників професіоналізму психолога можна віднести:

- ефективність його професійної діяльності;
- процесуальні характеристики діяльності;

- розвинутість професійного спілкування;
- зрілість особистості психолога-професіонала.

Література

1. Акмеология : учеб. пособ. / А. Деркач, В. Зазыкин. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с.
2. Лисакова І.В. Формування професіоналізму у студентів вищих музичних навчальних закладів в процесі методичної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04. – Київ, 2008. – 248 с.
3. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 312 с.
4. Ширіна О.О. Критерії, показники та рівні сформованості ціннісного ставлення майбутніх учителів іноземної мови до полікультурної освіти / О.О. Ширіна // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / редкол.: Т.І. Суцценко (голов. ред.) та ін. – Запоріжжя. – 2010. – Вип. 11 (64). – С. 124–129.

Черепехіна О.А. Критерії сформованості професіоналізму психологів: психологічний погляд на проблему

Анотація. У статті проаналізовано теоретичні основи дослідження критеріїв професіоналізму психологів, визначено специфічні акмеологічні, інтегральні, суб'єктивні й об'єктивні критерії професіоналізму психолога.

Ключові слова: професіоналізм, психолог, критерій сформованості професіоналізму.

Черепехина О.А. Критерии сформированности профессионализма психологов: психологический взгляд на проблему

Аннотация. В статье проанализированы теоретические основы исследования критериев профессионализма психологов. Определены специфические акмеологические, интегральные, субъективные и объективные критерии профессионализма психолога.

Ключевые слова: профессионализм, психолог, критерий сформированности профессионализма.

Cherepeshina O. The criteria of formation of professional psychologists: a psychological approach to the problem

Annotation. Theoretical bases of research of criteria of professionalism of psychologists are in-process analysed. Specific akmeology is certain, integral, subjective and objective criteria of professionalism of psychologist.

Key words: professional, a psychologist, the criterion of formation of professionalism.